

Türkçe Ezan ve Namaz Projesinde Diyanet İşleri Reisliğinin Rolü Var mıydı?

Was There a Role of the Presidency of Religious Affairs of Türkiye in the Turkish Adhan and Prayer Project?

Ahmet Yaman¹

Cumhuriyetin ilk yıllarında takip edilen din politikaları kapsamında ibadet dilinin Türkçeleştirilme projesinin önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Fakat bu bağlamda pek bilinmeyen ya da yanlış bilinen husus, projenin hayata geçirilmesi süreçlerinde Diyanet İşleri Reisliğinin konumu ve duruşudur. Projenin hayata geçirilmesi için dinî bir meşruiyet arayışı içinde olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin, bu meşruiyeti yine merkezî idareye bağlı bir Cumhuriyet kurumu olup halkın teveccühünü kazanmış olan Diyanet İşleri Reisliğinden değil de bir akademik kurum olan Dârülfünûn İlahiyat Fakültesinden almak durumunda kalmış olması ve uygulamaya yönelik talimatı yine Diyanet İşleri Reisliği aracılığıyla değil de Evkaf Umum Müdürlüğü aracılığıyla vermiş olması üzerinde yeterince durulmamıştır.¹ Acaba niçin böyle olmuştu? Türkçe ezan

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ahmet Yaman (Prof. Dr.),
Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku Bölümü, Konya, Türkiye
E-posta: yamanahmet@hotmail.com
ORCID: 0009-0002-7555-5361

Başvuru/Submitted: 15.04.2025

Revizyon Talebi/Revision Requested:
25.07.2025

Son Revizyon/Last Revision Received:

01.08.2025

Kabul/Accepted: 01.08.2025

Atıf/Citation: Yaman, Ahmet. Was There a Role of the Presidency of Religious Affairs of Türkiye in the Turkish Adhan and Prayer Project? *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 15/2, (Eylül 2025): 675–680.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2025.1677039>

- 1 Bu konuyu ele alan ama talimatı iletecek kurumun seçimindeki stratejiye yeterince değinmeyen araştırmalar kapsamında şunlara işaret edebiliriz: Ahmet Hamdi Akseki, *Namaz ve Kur'an: Namazda Kur'an Okuma Meselesi*, nşr. Halil Altıntaş, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013); İhsan Ozanoğlu, *Türkçe Kuran ve Namaz Davasının Butlanı Hakkında İlmî Bir Araştırma* (Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, 1949); Uriel Heyd, *Language Reform in Modern Turkey* (Jerusalem: y.y. 1954); Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*

Anahtar Kelimeler: Türkçe İbadet, Ezan, Diyanet İşleri Reisliği, Rıfat Börekçi, Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi, Evkaf Umum Müdürlüğü

Keywords: Turkish Worship, Adhan, Presidency of Religious Affairs, Rıfat Börekçi, Darulfunun Faculty of Theology, General Directorate of Foundations

ve namaz projesinde Diyanet İşleri Reisliğinin rolü neydi? Tarihî süreçte neler yaşandı ve ne tür gerilimler oldu? Bu can alıcı sorular hâlâ bütün boyutlarıyla ve şahitleriyle tam olarak cevaplanabilmiş değildir. Bu kısa yazı, söz konusu projenin Diyanet İşleri Reisliğine rağmen hayata geçirildiğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Tekrar vurgulanmalıdır ki, ezandan namaza ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi bir devlet projesiydi ve Diyanet riyaseti, kendi bünyesinde yaptığı bir ictihadî müzakere ile bu yönde bir karar almış değildi. Aksine, Diyanetin siyasî merkez tarafından baştan beri yapılmak istenen değişikliklerin meşrulaştırılması yönünde değil, yerleşik dinî algı ve uygulamaları korumaya dönük bir tavır içinde olduğunu gösteren çok sayıda delil bulunmaktadır. Mesela Diyanet, 1926 yılındaki Ramazan ayının bir cuma gününde (19 Mart 1926) kendi iradesiyle Göztepe Camii'nde Türkçe namaz kıldırarak imam Cemaleddin Efendi'yi açığa almış ve yapılan soruşturma sonunda görevden uzaklaştırmıştı.² Bu olay sonrasında Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi (ö. 1941), Kur'ân meallerinin Kur'ân-ı Kerim'in yerini tutamayacağından Türkçesiyle kılınan namazın sahih olmadığı açıklamasını yapmıştır.³ 1933 yılında ezandan sonra namazlardaki kıraatin de Türkçe olması yönündeki resmî baskılara karşı Diyanet yönetimi o yönde bir adım atmamış, aksine direnmiş ve dönemin Maarif Bakanı Yusuf Hikmet Bayur'un (ö. 1980) ifadesiyle "Osmanlı Devleti"ni batırmış olan taassubun yeni bir örneğini vermişti".⁴

Diyanet İşleri Reisliğinin bu direnci bir anlamda 1928 yılında hükûmet tarafından Dârülfünûn İlahiyat Fakültesine hazırlattırılan⁵ ve ilk defa 20 Haziran 1928 tarihli *Vakit* gazetesinde haberi

ve Cumhuriyet İdeolojisi (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998; a. mlf, *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet: Türkçe Namaz (1923-1950)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999); Mustafa Armağan, *Türkçe Ezan ve Menderes: Bir Devrin Yazılmayan Gerçekleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010); Hicret K. Toprak, *Mihrap Minber ve Devlet: Tek Parti Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı* (İstanbul: Küre Yayınları, 2019); Deniz Parlak, *Laikleşme Sürecinde Camiler Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020).

2 Toprak, *Mihrap Minber ve Devlet*, 145-146; Ali Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 5/10 (2006), 80.

3 İkdâm Gazetesi, 3 Mayıs 1926; Toprak, *Mihrap Minber ve Devlet*, 146.

4 Toprak, *Mihrap Minber ve Devlet*, 148-149 ve buradaki kaynaklar.

5 Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Diyanet İşleri Başkanı Ordinaryüs Profesör Mehmet Şerefettin Yaltkaya'nın şu hatırası bu lâyiha'nın arkasındaki iradeyi göstermektedir: "Terbiye Müderrisi İsmayıl Hakkı, müderrisler toplantısında birkaç kere 'Atatürk bizden bir şeyler bekliyor hatta istiyor' diyor ve beklenen şeyi de kısmen anlatıyordu. Bunları son bir defa daha bahis mevzuu ettiği zaman, 'Pekâlâ! Önce bir komisyon bu meseleleri bir rapor hâlinde tespit etsin de onun üzerinde konuşalım' denildi. Birkaç gün sonra yine toplandığımız zaman elimize hazırlanmış olan raporun birer sureti verildi. Münderecatına muttali olunca bilhassa namazın şeklinin değiştirilmek istendiğini gördüm. Hâlbuki Peygamberimiz, namazı benden gördüğünüz gibi kılınız buyurduğu için kavil ve fiil-i Peygamberî ile aykırı düşen bir mazbatanın altına imzamı koyamazdım. Müderrisler toplantısında bu mesele çetin münakaşaları mücîp oldu. Çokluk kabul tarafında idi. Bununla beraber o toplantıda bir karar verilmeden dağıldık, mesele aynı zamanda matbuata da aksetmişti. Gazeteler bunu merakla takip ediyorlar ve mütemadiyen soruşturuyorlardı. Fakat müspet ve doyurucu bir cevap alamıyorlardı. O sırada gazetenin birisi mazbata müsveddesini neşredince artık inkârâ da mecal ve mahal kalmadı. Hattâ matbuatın neşriyatı üzerine keyfiyete Atatürk de muttali olmuş ve Dârülfünûn Rektörlüğünden bunu sormuştu. Müderrisler meclisi kararını verip raporunu takdim etmemiş olduğu için Rektör Neşet Ömer meseleden hiç de haberdar değildi. Rektörle Atatürk arasında neler görüldü, neler konuşuldu, iyice bilemiyorum. Bilinen bir şey varsa rektörün iyice sıkıştırıldığıdır. O günden sonra bu meselenin bir daha ne Müderrisler Encümeninde ne de matbuat sütunlarında

çıkan, ardından 28 Haziran 1928 tarihli *Son Posta* gazetesinde yayımlanan “Dinî İslahatın Esasları Hakkında Lâyiha”ya da yönelikti. Mehmet Fuat Köprülü (ö. 1966) başkanlığında ve içlerinde İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946)⁶, Mehmet Şerefettin Yaltkaya (ö. 1947)⁷, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (ö. 1978) ve Mehmet Ali Aynî (ö. 1945) gibi önemli isimlerin de yer aldığı Müderrisler Meclisi⁸ tarafından, “Din ıslahatımızın esaslarını tetkik ve tespit etmek üzere” ve “yeni hayatın tekâmülünün seyrine uygun bir şekil vermek” amacıyla hazırlanan bu lâyhada ibadetlerin icrasına ve camilere yönelik reformist tekliflerde bulunulmuştur. Mesela şöyle denmiştir:

Mabetlerde sıralar, elbiselikler tesis edilmeli ve temiz ayakkabılarla mâbetlere girilmesi terviç edilmelidir... İbadet lisanı Türkçe olmalıdır. Âyinlerin, duaların, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul ve istimal edilmelidir... Mabetlere musiki âletlerinin kabulü dahi lâzım gelir. Mabetlerde ilahi mahiyetinde asrı ve istromantel musikiye kat’i ihtiyaç vardır... Ezcümle âyinlerin sıhhileşmesi, Türkçeleşmesi, bediileşmesi, felsefileşmesi hususundaki tekliflerin cihet-i tatbikiyesini ve ameliyesini tafsil edeceğiz. Bu bapta kitaplar, makaleler neşredeceğiz.⁹

Ezan üzerindeki uygulama da Diyanetin kurumsal dinî yorum yapma yetkisini hâiz olan Hey’et-i Müşâvere kararına istinaden yapılmamıştır. Daha açık ifadesiyle ezanın millî dilde okutulmasına, Diyanetin şer’î-amelî yönünü temsil eden heyet karar vermiş değildir. Hey’et-i Müşâvere’nin şu anda Din İşleri Yüksek Kurulu arşivinde bulunan defterleri¹⁰ tarandığında bu yönde bir karar alınmadığı açıkça görülecektir. Yeni devletin 1930’larda sonuçlarını vermeye

bahis mevzuu olmadığı görüldü”. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977) 5/1964; bk. Murat Kılıç, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Dinin Denetlenmesi ve Muhafazası Meselesi”, *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 9/18 (2017), 302.

6 İzmirli’nin konuyla ilgili görüşleri için bir sonraki dipnotta işaret edilen rapor yanında ayrıca bk. Akif Yıldırım, *İzmirli İsmail Hakkı’nın Meali ve Türkçe Namaz Fetvası*, (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021).

7 1934 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bayur, taassuptan uzak bulunduğu ve ilmi yetkinliklerine güvendiği İzmirli ve Yaltkaya’dan namazda Kur’an’ın Türkçe tercümesinin okunabileceğine dair bir rapor hazırlamalarını istemiş onlar da 5 Mart 1934 tarihinde “Kur’an’ın Türkçe Tercümesiyle Namazda Okunması” başlığını taşıyan raporu kendisine vermişlerdir. O günlerde kamuoyuna aksettirilmeyen bu rapor yirmi dört sene sonra yayımlanmıştır. Bk. Yusuf Hikmet Bayur, “Kur’an Dili Üzerinde Bir İnceleme”, *Belleten*, 22/88 (Ekim 1958), 601-605.

8 Meclisin üyeleri şunlardı: Köprülüzade Fuad, Terbiyecisi İsmayıl Hakkı, Ruhiyat müderrisi Şekip, İzmirli İsmail Hakkı, Halil Halid, Halil Nimetullah, Mehmet Ali Aynî, Şerefettin, Şevket, Arapgirli Hüseyin Avni, Hilmi Ömer, Yusuf Ziya. bk. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 5/ 1964.

9 Lâyiha metni için bk. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 5/ 1958-1961. Ayrıca bk. Toprak, *Mihrap Minber ve Devlet*, 148; Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye’de İslâmcılık*, çev. Hayrullah Örs, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972), 44-45 ve Uriel Heyd, *Language Reform in Modern Turkey*, Jerusalem, 22’den naklen Dikici, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, 80; Kılıç, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Dinin Denetlenmesi ve Muhafazası Meselesi”, 300-301. Osman Ergin söz konusu lâyihanın hayata geçirilmemiş olmasını şu ihtimallere bağlamaktadır: “Fakat Atatürk bunu niçin böyle yaptı? Acaba efkârı umumiyece fena karşılanacağından mı çekindi? Yoksa henüz zamanı gelmemiş ve zemin hazırlanmamış mıydı? Yahut her inkılâbı bizzat kendisi yaptığı için bunda İlahiyat Fakültesinin önyak olmasını hoş mu görmedi? Hasılı buraları anlaşılmıyor ve izah eden de bulunmuyor”. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 5/1965. Parlak da *Laikleşme Sürecinde Camiler Geç Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e* isimli çalışmasında benzer bir yaklaşımla, bu tekliflerin bir kısmının hayata hiç geçirilemediğini, bir kısmının da zamanın ruhunu beklediğini söylemiştir.

10 Bu defterler Din İşleri Yüksek Kurulu Kütüphanesinde korunmaktadır. Dijital ortama da aktarılmaya çalışmaları devam etmektedir.

başlayan ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi projeleri doğrultusunda ilk Türkçe ezan bir Ramazan ayında 30 Ocak 1932’de Fatih Camii’nde ikinci namazında Hafız Rıfat tarafından bireysel bir faaliyet olarak okunmuştur.¹¹ Türkçe Kur’ân, tekbir ve kâmet aynı ayda 3 Şubat 1932 gününe rastlayan Kadir gecesinde Ayasofya Camii’ndeki mevlidde okunmuş ve radyodan naklen yayımlanmıştır.

Bütün bu gelişmeler Diyanet İşleri Reisliğinin gözetim ve denetimi dışında cereyan etmiştir. Çünkü 13 Haziran 1931 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanan bir kararla Türkiye’deki bütün cami ve mescitlerin yönetimi ve bunların görevleri, Diyanet İşleri Reisliği ile aynı kanunda kurulmuş olan Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilmişti. Dolayısıyla ülkedeki bütün görevlilerin artık ezanı yeni şekliyle okumaları gerektiği talimatını ilk defa veren merci, Diyanet İşleri Reisliği değildir. Zira 26 Eylül 1932 tarihinde toplanan ilk dil kurultayından sonra bütün vazifelilerin ezanı Türkçe okumaları için hazırlık yapmalarını sağlamak üzere Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından hem valiliklere hem de cami ve mescit görevlilerinin âmiri sıfatıyla evkaf müdürlüklerine talimatlar gönderilmiştir.¹²

Riyaset, nihayet 6 Mart 1933 tarih ve 720/265 sayılı genelgeyle bu uygulamayı salâ okunması bağlamında kabul etmiştir.¹³ Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi’nin (ö. 1941) bu genelgeyi, merkezî idarenin zorlamasıyla çıkardığını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Nitekim genelgedeki ifade örgüsü de bunu göstermektedir:

Her tarafta Türkçe ezan okunduğu bir zamanda minarelerde Arapça salât ü selâm okumak âhenksiz düşeceği ve hükümet-i celilenin takip buyurduğu maksad-ı millîye de uygun gelmediği...¹⁴

Merhum Reis Rıfat Börekçi’nin böyle bir genelge göndermesinin arka planında muhtemelen Türk Ceza Kanunu’nun o günlerde yürürlükte olan 526. maddesi de bulunuyordu. Zira ilgili madde “Her kim, salahiyettar merciden kanun ve usul dairesinde verilmiş bir emre itaatsizlik eder veyahut âmmenin istirahat ve selameti veya ma’delet¹⁵ mülâhazası namına mercinden

11 Dikici, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, 83.

12 bk. Toprak, *Mihrap Minber ve Devlet: Tek Parti Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı*, 122-150, 191; Parlak, *Laikleşme Sürecinde Camiler Geç Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e*, tür.yer.; Halis Ayhan-Mustafa İsmet Uzun, “Ezan: Türkçeleştirilmesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995) 12/38-42; Dikici, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, 83-84; Şerif Demir, “Ezanın Türkçe Okunması (1932-1950)”, *Ortak Dilimiz Ezan*, (İstanbul: Nida Akademisi, 2018), 85-106.

13 Ayhan-Uzun ve Dikici, Diyanet İşleri Reisliğinin 18 Temmuz 1932 tarih ve 636 sayılı genelgeyle bu uygulamayı duyurduğunu söylemektedirler ki, Din İşleri Yüksek Kurulu arşivinde yaptığım araştırmada böyle bir genelgenin izine rastlanmamıştır. Tek parti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı konulu bir doktora tezi hazırlayan Hicret K. Toprak da kendisiyle yaptığım görüşmede ne Cumhuriyet arşivlerinde ne de Müşavere Heyeti arşivlerinde böyle bir genelgeye rastladığını belirtmiştir. Sadık Albayrak ise Diyanet İşleri Riyasetinin, Dâhiliye Vekâleti’nden gelen bir yazı üzerine 4 Şubat 1933 tarihinde bütün müftülüklerle bir genelge göndererek görevlilerin ezanı ve kâmeti Türkçe okumalarını, buna uymayanların cezalandırılacağını bildirdiğini yazmaktadır. Albayrak, *Türkiye’de Din Kavgası*, (İstanbul: Feyiz Yayınevi, 1973), 262’den naklen Ayhan-Uzun, “Ezan: Türkçeleştirilmesi”, 12/38-42. Albayrak’ın bu aktarımı, yukarıda verdiğimiz bilgi ve kaynaklar doğrultusunda tashihe muhtaç görünmektedir.

14 Yukarıdaki kaynaklar.

15 Adalet ve hakkaniyet.

kanun dairesinde itti haz edilmiş bir tedbire riayet etmezse” öncülüne bağılı olarak bir hapis cezası öngörmekteydi.¹⁶

Bu birkaç bilgi ve belge de gösteriyor ki, namaza çağrı şı arı olan ezanın ve dinin direğı olan namazdaki kıraatin Türkçe tercü meleriyle ifası projesi, Diyanet İşleri Reisliğı marifetiyle değı l aksine ona rağı men uygulanmı ştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akseki, Ahmet Hamdi. *Namaz ve Kur'an: Namazda Kur'an Okuma Meselesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Albayrak, Sadık. *Türkiye'de Din Kavgası*. İstanbul: Feyiz Yayınevi, 1973.
- Armağan, Mustafa. *Türkçe Ezan ve Menderes: Bir Devrin Yazılamayan Gerçekleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Ayhan, Halis ve Mustafa İsmet Uzun. “Ezan: Türkçeleştirilmesi”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 12:38-42. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bayur, Yusuf Hikmet, “Kur'an Dili Üzerinde Bir İnceleme”, *Belleten*, 22/88 (Ekim 1958), 599-605.
- Cündioğlu, Düccane. *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet: Türkçe Namaz (1923-1950)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999.
- Cündioğlu, Düccane. *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.
- Demir, Şerif. “Ezanın Türkçe Okunması (1932-1950)”. İçinde *Ortak Dilimiz Ezan*, 85-106. İstanbul: Nida Akademi, 2018.
- Dikici, Ali. “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 5/10 (2006): 77-104.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.
- Heyd, Uriel. *Language Reform in Modern Turkey*. Jerusalem: y.y., 1954.
- İkdam Gazetesi, 03 Mayıs 1926.
- Jaschke, Gotthard. *Yeni Türkiye'de İslamcılık*. çev. Hayrullah Örs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.
- Kılıç, Murat. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Dinin Denetlenmesi ve Muhafazası Meselesi”. *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi* 9/18 (2017): 295-317.
- Ozanoğlu, İhsan. *Türkçe Kuran ve Namaz Davasının Butlanı Hakkında İlmi Bir Araştırma*. Kastamonu: Doğrusöz

16 ماده ۵۲۶- هر کیم صلاحیتدار مرجعند قانون و اصول دائره سنده وبرلمش بر امره اطاعتسزلك ايدر ویاخود عامه نك استراحت و سلامتی و یا معدلت ملاحظه سی نامنه مرجعند قانون دائره سنده اتخاذ ایدلمش بر تدبیره رعایت ایتمزسه بر آیه قادر خفیف حبسه واللی لیرایه قادر خفیف جزای نقدی یه محکوم اولور

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/5.3.765.pdf> (Erişim 23 Kasım 2022).

Matbaası, 1949.

Parlak, Deniz. *Laikleşme Sürecinde Camiler Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Toprak, Hicret K. *Mihrap Minber ve Devlet: Tek Parti Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul: Küre Yayınları, 2019.

“Türk Ceza Kanunu’nun Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri”. Erişim 23 Kasım 2022. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/5.3.765.pdf>.

Yıldırım, Akif. *İzmirli İsmail Hakkı'nın Meali ve Türkçe Namaz Fetvası*, (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021).